

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIV

Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Hüseyin ATAY (Dekan)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Doç. Dr. Günay TÜMER

Doç. Dr. Rami AYAS

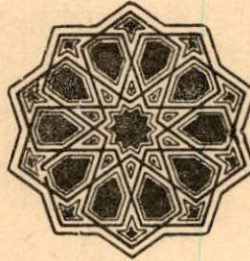
Makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIV

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslamda Hayır İşleri</i>	1
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Medreselerin Gerilemesi</i>	15
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Temizlik ve Çeşitleri</i>	57
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Garânik Meselesinin İstismar- cuları</i>	69
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>İnsan Olma Yolu</i>	93
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Terbiye Kuralları</i>	127
Prof. Dr. Hikmet TANYU, <i>Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri</i>	151
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, <i>Anayasanın Sosyo-Juri- dik Eleştirisi</i>	163
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Okulda Çocuğun Düşünce ve Davra- nışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik</i>	167
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Çocukluk Dönemi Dini</i>	175
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Ateizm ve Çıkmazları</i>	187
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Din ve Felsefeye Göre Tanrı</i>	205
Doç. Dr. Mehmet DAĞ, <i>Kelâm ve İslâm Felsefesinde Hareket Ku- ramı</i>	221
Doç. Dr. Ethem RUHİ FIĞLALI, <i>İbn Sadru'd-din Eş-Şirvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi</i>	249
Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, <i>Tercümânü'l-Ümem</i>	277
Doç. Dr. Kemal IŞIK, <i>Mutezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl B. Ata ve Büyük Günah Meselesi</i>	337
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>Anadolu Selçukluları Devrinde Ti- cari Hayat</i>	359
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslam Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi</i>	375

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Cihad TUNÇ, <i>Töbe Hakkında Bazı Meseleler</i>	389
Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Tasavvuf</i>	413
Ass. Münir ATALAR, <i>Osmanlı Padişahları</i>	425
Dr. Mehmet BAYRAKDAR, <i>Yeni Felsefe ve Yeni Felsefeciler</i> .	461
Doç. Dr. Beyza BİLGİN, <i>Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri</i>	469
Ass. Ruhi KALENDER, <i>15. Yüzyılda Arapça Musiki Terimleri ve Türkçe Karşılıkları</i>	485
Esat KILIÇER, <i>İslâmda Aile Plânlaması</i>	491
Dr. M. Cemal SOFUOĞLU, <i>Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri</i>	533
I. GOLDZİHER, <i>İslamiyetin İlk Zamanlarında Zühd.</i> Çev. Dr. Hayrani ALTINTAŞ	539
Afif Abdu'l-Fettah TABBARA, <i>Hız. İbrahim (A.S.) Çeviren Dr. Mehmet AYDIN</i>	547
Antoine VERGOTE, <i>Ergenlikte Din.</i> Çev. Dr. Erdoğan FIRAT ..	583
Muhammed TALBI, <i>Bid'atlar</i> Çev. Dr. Mehmet ŞİMŞEK	593
Louis GARDET, <i>İslâm "Din İlimleri" İçinde İlm-i Kelâmın Yeri Üzerinde Bazı Düşünceler</i> Çev. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU .	609

KİTAP TANITMA

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>İslamic Medicine</i>	621
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>Fıkhu'l-İmam el-Evzâ'i Evzâ'i. Evvelu Tedvin Li-Fikhi'l-İmam</i>	623
Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, <i>İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Problemi (Mutezile Çözümü)</i>	627
Ahmet KOCA, <i>Fakültemiz Kütüphanesine Gelen Kitap ve Dergiler</i>	631

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE TİCARİ HAYAT

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Türklerin Anadolu'ya yerleşip vatan edinmelerinden sonra yeni bir devir başlar. Anadolu'nun müslüman ve hristiyan kavimler arasında bir köprü vazifesi görerek dünya ticaretine açılması Selçuk İstilâsının mesut bir sonucu olmuştur. Anadolu Selçukluları tarihine dair kaynakların, sonraki devirlere ait kaynaklara nisbeten az olduğu bilinmektedir. Bu devrin siyasî tarihine dair kaynaklar bilindiği ve kullanıldığı halde iktisadî ve ticarî hayatına dair kaynaklar henüz yeterince araştırılıp kullanılmamıştır. Böyle olduğu halde mevcut vesikaların memnuniyet verici ve özellikle zaman zaman çıkmakta olan yenilerinin de ümitlendirici olduğunu söyleyebiliriz.

Önce Selçuklular zamanında Anadolu'nun iktisadî ve ticarî hayatı ile ilgili araştırmaları burada anmak faydalı olacak. Bunlar mevcut kitap ve belgelere dayanılarak yapılan belli başlı araştırmalardır. Bunların başında, basımından bu yana bir yüzyıllık zaman geçtiği halde halen yararlanılan W. Heyd'in klasik eseri olan "*Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*" gelir. G.İ. Bratianu'nun Cenevizlerin Karadeniz ticaretine dair "*Le Commerce Génois dans la Mer Noir*" adlı araştırması önemli olmakla birlikte batı kaynaklarına dayanmaktadır. F. Köprülü'nün "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*" adlı eserinde geneî hatlariyle bir bölüm ve Claude Cahen'in "*Le Commerce Anatolien au Debut du XIIIe Siecle* (xiii.y.y. Başında Anadolu'da Ticaret)" konumuzla doğrudan doğruya ilgilidir. O. Turan'ın *Belleten*'de yayınlanan "*Selçuk Kervansarayları*" adlı makalesi ve "*Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*" adlı kitabı başlıca tetkikleri teşkil eder. Bunlar bu konu ile ilgilenenlerin ilk başvuracakları araştırmalardır.

xiii. yüzyılın başlarında Anadolu'da artık teşekkül etmiş bir devletin bulunuşu Orta-Doğu ticaretine yeni bir unsur katar. Gerçekten Yukarı Orta-Çağda Bizanslılar ile Sasaniler arasında vukubulan rekabet ve mücadeleler Uzak-Doğu ve Orta-Asya ticaret yolunun Anadolu'dan

geçmesine engel olmuştur. İslâm-Bizans savaşları da aynı durumun devamına sebep olmuştur. Arkasından Haçlı Seferleri Batı'nın Doğu'yu yakından tanmasına ve ilgisine rağmen Anadolu için tahripkâr bir sonuç vermiştir. Böylece önce fetihler, sonra Haçlı Seferleri ve iç müdaceleler Türkiye'nin bir yüzyıl boyunca, yani 1071 Malazgirt zaferinden sonra yine Bizansa karşı 1176'da kazanılan Myriokephalon zaferi arasındaki devrede ticarî yönden faaliyetleri, sınırlı kalmıştır. Haçlı Seferleri sonucunda Batı ile Doğu arasında ticarî ve iktisadî münasebetlerin gelişmesi Batı'yı Doğu'ya bağlayan en kestirme yol üzerinde bulunan Anadolu'nun değerini ister istemez artırmıştı. Şu halde Anadolu, Batı'dan Doğu'ya, Güney'den Kuzey'e uzanan kervan yolları üzerinde çok mühim bir köprü durumunda idi. Bu köprüden, transit ticareti bakımından, faydalanmak gerekirdi. Ancak, Batı'dan Doğu'ya ve Güney'den Kuzey'e giden yolların nihayet bulduğu sahiller Selçuklu türklerinin elinde degildi. Devletin Anadolu transit ticaretinin tam olarak faydalanabilmesi için, sahillerin de türk hâkimiyetine geçmesi gerekirdi. Sahillere hâkim olan yabancılarla yapılan ticari anlaşmalar, siyasi münasebetler bozulduğu zaman, işlemiyordu ve kervanlar yollarda yığılıp kahıyordu¹.

İşte Selçuklu Sultanları hem siyasi üstünlük sağlamak ve hem de deniz aşırı ülkelerle ticaret yapabilmeyi kolaylaştıracak yollar aramışlardır. Birçok kervansaray'ın Konya'dan başlayarak Antalya'ya doğru yapılmaları XII. yüzyılda Güney-Kuzey ticaret yolunun çok önemli olduğunu göstermektedir. O zaman Kıbrıs, Batı-Doğu ticaretinin antreposu haline gelmişti. Kıbrıs'tan gemilerle Antalya'ya gelen ticaret malları kervanlarla Konya'ya, buradan da Kuzey'e, Sinop ve Samsun'a doğru akıyordu. Ticaretin gelişmesi için sahillere sahip olmanın değerini takdir eden II. Kılıç Arslan daha 1182 yılında Antalya'yı kuşatmış fakat alamamıştı. Daha sonra oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, İstanbul'da Latin'lerin bir haçlı devleti kurmalarından sonra, tıpkı Karadeniz Marmara sahillerinde olduğu gibi, Akdeniz sahillerinde de hakimiyet mücadelesi başlamıştı. Meselâ Antalya'yı Aldobrandini adlı bir İtalyan eline geçirmişti. Bu mücadeleler sırasında Antalya limanının ve onu Anadolu içlerine bağlayan ticaret yolunun emniyeti bozulmuştu. Şehirde oturan Mısır'dan ve Avrupa'dan gelen tâcirler soyulmuştu. Bunun üzerine ordusunu toplayan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Antalya'yı kuşattı. 1191 yılında Kıbrıs'a yerleşmiş olan Haçlıların Antalya'yı himaye ve yardımları yüzünden birinci kuşatmada başarı kazanamadı ise de asker-

1 M.A.Köymen, *Türklerin Anadolu'da denize ilk ulaşmaları ve Türk Dehası'nın Jeopolitikten faydalanarak medeniyet kurmada gösterdiği üstünlük*, Milli Kültür, C.I. sayı 3, mart 1977, s.11.

lerini dağlara ve yollara yerleştirerek, Antalya'yı uzaktan baskı altında tuttu. Lâtinlerin idaresinden ve kuşatılmış durumdan şikâyetçi bulunan rumlar sultana gizlice adam göndererek, kendisine yardımcı olacaklarını bildirdiler. Bu suretle rumlar ve frenkler arasında şüphe ve ayrılık girince G. Keyhüsrev harekete geçerek şehri kuşattı ve 1207 tarihinde şehrin kapıları Selçuklulara açıldı². Böylece Selçuklular ilk kez açık denizlere kavuşma özlemine eriştiler.

Bu siyasetin tabii neticesi olarak, dışa giden kervan yollarını açık tutmak için, savaş dahil, her türlü tedbire başvurmakla kalmayan Gıyaseddin Keyhüsrev, Venedikliler ve Kıbrıs Kralı ile ilk ticaret anlaşmaları yaptı. İçte ve dışta alınan tedbirlerle Anadolu, daha bu büyük hükümdar zamanında, milletlerarası bir ticaret ve transit ülkesi haline geldi. Taşdığı ünvanlara "*Sultanü'l Berr ve'l-Bahr*" (Karanın ve Denizin Sultanı, yani Anadolu ve Akdeniz'in Sultanı) ünvanını eklemesi yaptığı işin önemine ait bir delildir.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) zamanında, Anadolu üzerinde yoğunlaşan milletlerarası ticaret yollarının gereklerine ve babasının güttüğü ekonomik siyasete uygun olarak, ticarî amaçlar, Selçuklu dış siyasetinin temeli olmuştur. Nitekim ülkenin iç meselelerini yoluna koyar koymaz yani 1213 ve 1214 yıllarında Kıbrıs Kralına gönderdiği mektuplarla, Anadolu ve Kıbrıs arasında ticarî münasebetlerin gelişmesini sağlayan anlaşmalar yaptı. Bu anlaşmalara göre, Antalya'nın I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1207 yılında fethedilmesinden sonra yapılan anlaşmanın ve kurulan dostluğun yürürlükte olduğu, her iki taraf tacirlerinin birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkacakları kabul ediliyor; ayrıca, korsanların hücumlarına uğrayan tüccarlara sığınma hakkı tanınması ve ölen tüccara ait malların mensup olduğu devlete geri verilmesi karşılıklı olarak taahhüt ediliyordu. Böylece yalnız Kıbrıs ile değil, Avrupa ticaretine de bir konak vazifesi gören bu ada vasıtasıyla Avrupalılarla da ticarî ilişkiler düzene konmuş oluyordu. Bununla getinmeyen sultan I. İzzeddin Keykavus biraz sonra üzerinde duracağımız gibi, Venediklilerle de aynı maksatla ve benzer şartlarla bir ticaret anlaşması yaptı³. Daha sonra türklerin Karadeniz'de ticaret yapabilmeleri için Sinop ve Samsun limanlarının fethedilmesinin gerektiğine karar verdi. O zaman İznik Laskaris'leri ile Trabzon Komnenos'ları arasında mücadele sahası olan Ana-

2 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Siyasi tarih Alparslan'dan Osman Gaziye (1071-1318), İstanbul 1971, s. 283 v.d.

3 A.g.e., gösterilen yerler.

dolu'nun bu sahil bölgelerinde sık sık asayiş bozuluyor yollar kapanıyordu. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti kuzeyden tehdiye uğruyordu. Adı geçen iki rum devletinin birbiriyle uğraşmasından ve **İznik Devleti**'nin **İstanbul** ile meşgul olmasından yararlanan **İzzeddin Keykavus Sinop**'a sefer yaptı. Üç tarafı denizle kaplı ve etrafı surlarla çevrili şehri sultan karadan ve denizden kuşattı. Şehir, 3-kasım-1214'de Selçukluların hâkimiyetine geçti. Böylece Sinop ikinci defa ve kesin olarak sultan **İzzeddin Keykavus** tarafından türk ülkelerine katıldı. Sultan Sinop'un fethini bir fetihname ile bütün devletlere, bu arada Abbasi halifesine, bildirdi. Bu fetihden sonra sultanın ünvanlarına "*Sultanü'l Berr ve'l-Bahreyn*" (Karanın yani Anadolu'nun ve iki denizin yani Karadeniz ve Akdeniz'in Sultanı) ünvanını ilâve etti.

Büyük kardeşi **İzzeddin Keykavus**'un yerine Selçuklu tahtına geçen **Alaeddin Keykubat** (1220-1237) Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük hükümdarıdır. O, güneyde kurduğu deniz kuvvetleri ile denizden ve karadan harekete geçerek kuşattığı **Kalonoros**'u fethetmek suretiyle, haleflerinin açık denizlere ulaşma politikasını sürdürdü. Bu şehire, kendi **Alaeddin** lakabına nisbetle, **Alaiyye** adını verdi ve burada bir tersane inşa etti. **Alaeddin Keykubat**'ın bir başarısı da **Kırım**'daki **Suğdak** şehrini fethetmesidir. Moğolların yaptıkları baskın üzerine Suğdaklı birçok zenginler ve tacirler kıymetli mallarını ve servetleri gemilere yükleyip, Anadolu sahillerine çıktılar ve Selçuklulara sığındılar. Bunun üzerine **Alaeddin Keykubat** Selçuklu tarihinde ilk defa deniz aşırı bir sefere karar verdi. **Kastamonu** uç beyi **Hüsameddin Çoban**'ı **Kırım**'a giden güçlerin komutanlığına seçti. Türk donanması karşı sahile çıkıp **Suğdak** şehrini teslim aldı (1227)⁴. Ayrıntılarına burada giremeyeceğimiz bu seferin Sinop'un fethinden takriben oniki yıl sonra başarı ile sonuçlanması türk donanmasının kısa zamanda güçlendiğini gösterir.

Böylece denizlere açılan türkler, yabancıların limanlarına ticaret için gelmelerine müsaade etmişlerdir. **Keyhüsrev** Antalya fethini müteakip Kıbrıslılarla bir ticaret anlaşması aktederken, diğer taraftan aynı maksatla Venediklilere de Türkiye'de ticaret yapabilmeleri için bir ferman vermiştir. Oğlu **İzzeddin Keykavus** da ikinci bir fermanla bunu teyid etmiştir. Her iki ferman da Venediklilere Türkiye'de ticaret serbestisi vermekte, onların bu ülkede seyahat ve ticaret yaparken himaye edileceklerini ifade etmekte ve emtialarından % 2'den fazla gümrük resmi alınmayacağı hükmü taşımaktadır. Ayrıca altın, gümüş, mücevharat ve zahirenin vergiden muaf tutulduğunu emreder ki, **Beylikler**

4 A.g.e., s.359.

Devrinde de bu siyaset muteber olup bu kıymetli maddelerin harice çıkarılmasına müsaade olunmuyordu.

Bu antlaşmadan sonra Venedik ve Fransız tüccarları Türkiye'de daha faal bulunuyor; bir takım ticari müesseseler kuruyorlardı. Kıbrıs Kralı Henri'nin Marsilya, Provence ve Montpellier tüccarına verdiği fermanla Türkiye'den gelen ve cinsleri gösterilen mallardan % 1 oranında resim alındığı kayıtlıdır. Keykubat'a gelen bir Venedik elçisinden bahsedilmektedir. 1229'da imzalanan bir antlaşmaya göre Venedikliler bir yandan Asya ülkelerinin mahsüllerini alıyor, öte yandan da bu sıralarda Venedik'te gelişmeye başlayan sımai ürünlerini Türkiye'nin sımai ürünleri, kokulu maddeleri, kumaşları ve ipeği ile mübadele ediyorlardı. Alaeddin Keykubat bu ticareti teşvik bakımından çeşitli tedbirler almıştı. Yolların emniyetine rağmen, zengin ticari mallar taşıyan büyük kervanların karalarda düşmanlar veya türkmenler ve denizlerde yabancı korsanlar tarafından tecavüze uğraması halinde, bunların zararları devlet hazinesinden tazmin ediliyor ve bir nevi devlet sigortası tatbik ediliyordu.⁵

Venedikle yapılan Muahedenâmede Selçuklu ve Venedikli tacirlere, mallarına ve gemilerine gösterilecek kolaylık, yardım, himaye ve iltica hususlarını karşılıklı olarak, iki tarafın taahhüt eylediğini birer birer zikretmektedir. Buna göre iki tarafa mensup tüccarın kaybolan eşyaları, ölülerin terekesi karşılıklı olarak iade edilirken bu hukuk, o zamanın cari adeti hilafına batan gemilere de teşmil ediliyordu. Zira bir devletin sahillerinde hasara uğrayan veya batan gemilerle, içlerinde bulunan mallar ve hatta insanların o sahile sahip hükümdara aidiyeti kaidesi kaldırılıyordu. Başka bir madde ile Selçuklulara ve Venediklilere mensup gemiler bir düşman takibine maruz kalırsa bunları kurtarmaya yardım, kendi sahil limanlarına sığınmalarını sağlamayı taahhüt ediyordu. Muahedenamede Selçukluları değil Venediklileri ilgilendiren bir madde vardır ki önemlidir: Eğer Venedik tabiyetinde bulunan bir kimse "gurur ve sadakatsizlik dolayısıyla akılsızlık edip mezkûr yer ve ülkelerde (Venediklilere ait) Sultanın tebasından birine, karada ve denizde, bir ziyan verir veya onu taciz ederse efendim (yani Venedik dukası) tarafından layikiyle tatmin ve telafi edilecek ve alınan şeyler, tahkikattan sonra iade edilecektir. Eğer suçlu yabancı bir ülkeye kaçır ve kendisini yakalamak mümkün olmazsa suçunun araştırılması gerekmez"⁶.

5 A.g.e., s. 396; F.Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1959, s. 53.

6 O. Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar*, metin, tercüme ve Araştırmalar, Ankara 1958, s. 126.

Türkiye'de ticaret yapan Venedikli, Pizalı ve sair latinler arasında vuku bulan hukukî ihtilaflar kendileri tarafından hususi bir mahkeme (Jury) veya onların Konya, Sivas gibi şehirlerde bulunan konsoloslukları vasıtasıyla hallediliyordu. Yalnız hırsızlık ve katil vakaları Selçuklu kadılarının selâhiyetine bırakılmıştı⁷. Yabancılara verilen bu hukukî imtiyazlar daha sonraki kapitülasyonların temeli gibi görülebilir. Fakat aslında bu bir hukukî imtiyaz olmayıp Ortaçağda yabancıların kendi ülkeleri dışında, kendi hukuklarına tabi olma kaidesi icabıydı. Türk mahkemelerine intikal eden olaylarda, kadıların bulunduğu şer'î mahkemelerden ziyade, hükümet merkezinde örfi davalara bakan Divan-ı adl veya diğer adıyla Divan-ı mezalim vardı. Selçuklu sultanları, frenk korsanlarının, ermeni krallarının tecavüzlerine uğrayarak soyulan türk ve yabancı tüccarların şikâyetlerini bu divanda dinlemişlerdi. Alaeddin Keykubat zamanında bu divana Emir-i dâd veya Emir-i adl ünvanını taşıyan bir devlet adamı bakardı.

Muahedenamede Selçuklu tebası lehinde, tek taraflı bir madde de Keykubatın fermanından alınarak kaydedilmiştir. Buna göre: "Pek yüksek sultanın topraklarında yaşayan kimseler (yani Selçuk tebaası) adı geçen yer ve ülkelere girerken kendi gemileri veya yabancı gemileri limana sokulurken bizimkiler (yani Venedikliler) tarafından selamlanacaklardır". Mütekebbiliyet esasına dayanmayan bu madde Alaeddin Keykubat'ın yabancı devletler nezdinde kudret ve nüfuzunu göstermektedir. Sonra Venedik dukası muahedeye uymayı hristiyan mukaddesatına yemin ile teyit ettiği halde türk sultanı bu hususta emir ve ferman vermekle yetinmektedir⁸.

Selçukluların bu denizlere ve ticaret siyaseti kısa zamanda meyvelerini vermeye başladı. Anadolu'da Güney-Kuzey istikametinde yoğunlaşan bir transit ticaretine Batı-Doğu istikâmetinde ikinci bir faaliyet yolu eklendi. İşte bugün ayakta duran Selçuklu kervansarayları o zaman için askeri bakımdan taşıdıkları önemin dışında ticarî siyaset gözönünde bulundurulurken inşa edilmişlerdir. Anadolu şehirlerini o zaman birbirine ve dışarıya bağlayan ticaret yolları şöyle bir görünüm arzeder: Kuzeye doğru yönelen Antalya ve Alâiye limanlarından gelen bir yol Konya üzerinden Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum üzerinden İran ve Gürcüstan'a; bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'-

7 O. Turan, *Selçuklu Türkiyesi ve Dünya Ticareti*, Türk Yurdu, sayı : 10, s.6.

8 O. Turan, *Resmî Vesikalar* s. 134.

ya varır⁹. Antalya ve Alâiye'den gelerek merkez Konya'dan geçen Konya-Akşehir yönündeki ikinci derecedeki bir yol İstanbul'a ve Batı Anadolu vadilerine ulaşır. Sivas coğrafi konumu dolayısıyla çeşitli ticaret yollarının kesiştiği bir yer idi. Suriye, Elcezire ve Konya'dan gelen zengin müslüman tacirler ve Ceneviz tacirleri buraya yerleşmişlerdir. Bu tacirler Sivas'tan Karadeniz limanlarına, Trabzon'a, bilhassa Samsun ve Sinop'a kervanlar gönderiyorlardı¹⁰. Daha sonraları, Ceyhan nehrinin biraz doğusunda bulunan Yumurtalık limanı Antalya'ya rakip olmuş, birinci derece bir antrepo haline gelmişti. Yumurtalık'ı Sivas yolu ile Tebriz'e bağlayan büyük ticaret yolu, İtalyan Seyyahı Pegolotti tarafından mükemmelen tarif edilmektedir.

İşte bu belli başlı yollar üzerinde kurulan kervansarayların birkaçını ismën analım: Alâiye civarında Şerefzâh Han'ından kuzeye doğru menzil menzil sıra ile Evdir Han, Kırkgöz Hanı, Susuz Han ve İncir Han, Uluborlu yakınında Er-Tokuş, Akşehir'in batısında İshaklı Hanı, Akşehir ile Ülgün arasında Altunaba (Argıt Hanı) gibi kervansaraylar vardır. Konya, Aksaray ve Kayseri arasında Zencirlü, Obruk, Kaymaz, Zazadin, Alaeddin Hanı; Aksaray-Ürgüp arasında Hoca Mesud, Pervâne, Ağzıkara, Lâtif kervansarayları bulunmaktadır. Doğuya giden yol üzerinde Kayseri'den 40 km. ileride Karatay, Kayseri-Sivas arasında Sultan Hanı, Sivas ile Tokat arasında Yeni Han, Çiftlik Hanı, Tokat-Zile arasında Hatun Hanı ve daha ileride Azine-Pazar Hanı gibi meşhur kervansaraylar mevcuttur¹¹. Bunların hemen hepsinin xiii. yüzyıla ait olması bu devrin iktisadî ve ticarî durumunun ne kadar önemli olduğunu göstermeye yeter. Ordulara konaklama yeri olarak da kullanılan bu yerlerin başlıca iki fonksiyonu vardır: Birincisi, zengin ticarî mallar nakleden kervanlara, hudut bölgelerinde düşman çapulcularından, göçebe ve eşkiya baskınlarından koruyacak emniyetli konak yerleri sağlamak, ikincisi, yolcuların kondukları ve geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyaçlarını temin etmektir. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücuda getirilen tesisler çok dikkate şayandır. İçlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak anbarları, ticarî eşyayı koyacak depoları, yolcuların hayvanlarını koyacak ahırları, samanlıkları, yolcuların ibadet etmeleri için mescitleri, misafirlerin yikanması için hamamları, şadırvanları, hastahaneleri ve hat-ta kayıtlardan çıkarabileceğimize göre, eczahaneleri, yolcuların ayakkabı-

9 O.Turan, *Selçuk Kervansarayları*, *Bulleten* sayı 39, 1939, Bu makaledeki yeri için bkz. *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1971, s. 97; M. Akdağ, *Türkiyenin iktisadî ve içtimai tarihi C.I*, İstanbul 1974, s. 34.

10 F.Köprülü, A.g.e. s. 55.

11 O.Turan, *Selçuk Kervansarayları*, s. 97.

larını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, hayvanları nallamak için nalbantlara varıncaya kadar her ihtiyacı karşılayacak teşkilat ve tesisleri ve bütün bunları ve bunlara dair gelir ve masrafları idare edecek divan ve memurları vardı. Bu büyük yollar üzerinde yapılan ve genellikle yapıcıları Selçuk sultanları ve devlet adamları olan bu muazzam kervansaraylar hep vakıf idiler ve maddi büyüklükleri ve teşkilatları nisbetinde de zengin vakıflara maliktiler. Bu suretle bu kervansaraylara inen tüccar ve sair yolcu, zengin olsun fakir olsun orada her türlü ihtiyacını görebilirdi¹².

Devletin ticari faaliyetleri korumak için aldığı bir takım tedbirler vardı. Zengin ticari emtiayı taşıyan kervan kabilelerine başlarında kervansâlar veya kervan-başı bulunan bir askeri kuvvet katılırdı. Bazen bunlar 100 veya 200 silahlıdan müteşekkil bulunurdu. Bu hizmete karşılık tüccarlar önceden tesbit edilen miktara göre kervanbaşına bir kervansalârlık resmi öderlerdi. Bir başka emniyet tedbiri ise yol üzerinde sabit askeri kıtalar bulundurmaktır idi. Bu türlü kıtaların başında bulunan kumandana yol muhafızı manasında Râhdâr veya Tutgâvul adı verilirdi. Bunlar da kanunen tayin edilen miktar ve yerlerde bâcrâhdârlık veya tutgavulluk adı altında bir resim alırlardı ki bu tabirlere Avrupa seyahatlarının eserlerinde sık sık raslanır. Hususi şahısların seyâhatları da genellikle bu kervanlara katılmak suretiyle vukubulurdu.

Şehirlerdeki ticarete ve ticaret erbabına gelince: Büyük şehirlerde latinlere, yahudilere, iranlılara, araplara ve yabancı türklere (mesela İdil Bulgarlarına) ait koloniler ve onlara mahsus hanlar ve mahalleler vardı. Latinlerin Konya, Sivas ve sahil şehirlerinde teşekkül eden konsolosluk'ları da bu kolonilerin işlerine ve davalarına bakarlardı. Bu şehirlerde ve hatta yollar boyunca onlara ait kiliselere raslanmıştır. Selçuklu devri kaynakları ve özellikle vakfiyeleri en fazla türkleşen Orta Anadolu'da Konya ve Kayseri illerinde, önemli bir hristiyan nüfusun yaşadığını göstermektedir. Bunların ödediği vergiler büyük bir yekun tutmaktadır. Hatta bir Selçuk Vekayi-namesinde "Rum kanunlarının en büyük fashı cizyedir" ibaresi bulunmaktadır¹³.

xiii üncü yüzyılda Sivas birçok kavimlere mensup tüccarın yerleştikleri ve oradan her tarafa kervanlar hazırladıkları bir merkez haline geldi. Bundan dolayı şehirde türlü milletlere mensup tüccar kolonileri teessüs etti. Cenevizliler burada bir konsolosluk kurdular. Cenevizlilerin bir kısmı şehirdeki hanlarda oturuyordu ki Kemaleddin funduğunda uzun zaman kalmış olduklarını orada bir kilise yapmış olmaları dolayı-

12 O.Turan, *Selçuk Kervansarayları*, s. 100.

13 O.Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*, Ankara 1965, s. 257-8.

siyle anlıyoruz. Diğer yandan şehirde ticaret yapan bir miktar da yahudi vardı. Sâhibiye medresesine ait vakfiyede Sivas'ta bir yahudi mahallesinin mevcut olduğu görülür. Kuzey ülkeleriyle yapılan ticaret dolaşısıyla Volga bölgelerinden gelen Türk Bulgarlar da şehirde yerleşmişlerdi. Aynı vakfiyede bunlara ait bir Medrese-i Bulgarî'den bahsedilir¹⁴.

Bütün Ortaçağ Türkiye şehirlerinde olduğu gibi meselâ Sivas'ta da her ticaret ve sanat erbabına mahsus çarşılar olduğunu Gökmedrese Vakfiyesinden öğreniyoruz. Burada adı geçen çarşıların isimleri şunlardır: Bakkallar, kasaplar, attarlar, aşçılar, demirciler, iplikçiler, bezzâzlar, terziler, üsküfçüler gibi. Şüphesiz, Sivas gibi büyük bir şehirde daha birçok meslek erbabının bulunduğu çarşılar vardı ki bunların hepsini tesbit edecek belgeler bugün elimizde mevcut değildir. Sarraf, kuyumcu, kürkçü gibi kıymetli eşya satan bazı tüccar daha emin yerler olan hanlarda oturur ve oralarda ticaret yaparlardı. Bununla birlikte, Sahtıyan Hanı, Pamuk Hanı, Şekerciler Hanı, Bezzâzlar Hanı adını alan hanlarda daha başka tüccar da bulunuyordu¹⁵.

Bilindiği gibi Ortaçağ şehirlerinde hemen bütün iş hayatı, işlenen eşyanın cinsine göre sıkı kâidelere tâbi birtakım lonca-korporasyonlara ayrılmıştı. Bugün esnaf dernekleri dediğimiz bu müesseseler, her zanaat şubesinde çalışan insanları bir "pir" in manevî, dinî kudsiyetine inandırarak onları, bu zanaatın tarikati içinde, sâdik ve mesleğin bütün kaidelerine candan bağlı müritler haline getiriyordu. Her zanaat içerisinde çırak, kalfa ve usta mertebeleri vardı. Birinden diğerine geçmek için belirli şartları doldurmak gerekirdi. Aşağı yukarı her şehirdeki bütün zanaatlarının insanları aynı tarz teşkilata sahiptiler. Bir şehirde bulunan çok sayıda "ihvan" yani ahiler ve "serverân" yani yiğitbaşılar emirlerindeki teşkilath işçi kitleleri sayesinde, siyasî-içtimâî olaylarda, hükûmet idaresinde söz sahibi idiler¹⁶.

Ticarî faaliyetler Konya, Sivas, Kayseri gibi birinci sınıf merkezlerde çok genişlemiş, Antalya, Sinop, Erzurum, Malatya, Diyarbakır, Mardin ve Ahlat şehirleri onları takip etmiştir. 1253 yılında II. Keykavus zamanında Konya'yı ziyaret eden Guillaume de Rubrouck bu şehirde ticaret yapan birçok Venedik ve Cenevizliye rasladığını, Cenevizli Nikola ile Venedikli Bonafatius adlı iki tacirin bir şirket kurarak bütün Türkiye şaplarını tekellerine aldıklarını, sultanın (anlaşmaya göre) bun-

14 O.Turan, *Selçuklular zamanında Sivas şehri*, D.T.C.F.Dergisi C. IX 4 1951. Buradaki yeri için bkz. *Selçuklular ve İslamiyet* s. 120.

15 O.Turan, *Sivas şehri*, s. 121.

16 M.Akdağ, *Türkiyenin iktisadî ve içtimâî tarihi*, C.I, s. 18.

lardan başkasına şap satamadığı için bu maddenin normal fiatı 15 altın (besants) iken 50 ye çıktığını söyler. Öte yandan yine Konya'da, Tebriz'den gelen tacirlerin bulunduğunu H.598/M.1202 tarihli **Altun-Abâ Vakfiyesinden** öğrenmekteyiz¹⁷. Yabancı tüccarın uğrak yerlerinden biri de Alanya idi. xiv. yüzyılda **İbn Battûta**'nın bu yer için yazdıkları, daha öncesi için de geçerli idi. İbn Battûta'nın ifadesine göre: **Alanya** deniz kıyısında bir şehir olup, ahalisi türkmendir; **Kahire**, **İskenderiye** ve **Suriye** tacirleri bu şehre gelip alış veriş ederler. Kerestesi pek bol olmak itibariyle buradan yüklenen hamule **İskenderiye**, **Dimyat** ve öteki **Mısır** limanlarına gönderilir. Limanın üzerinde sağlam ve haşin bir kale vardır ki, **Büyük Sultan Alâeddin-i Rûmî**'nin eseridir¹⁸.

xiii. yüzyıl başlarında **Antalya** ve **Sinop**'un alınmasının, **Türkiye**'yi dış ticaret ile doğrudan doğruya temasa getirdiği bir gerçektir. Ama türklerin, ticaret filoları kurarak **Akdeniz** ve **Karadeniz**'e sahilleri olan komşu memleketlerine kendilerinin gittiklerine dair bilgimiz yoktur. Yalnız **İstanbul**'da ve diğer **Bizans** şehirlerinde türk kolonilerinin bulunduğunu biliyoruz ki bu da eskiden beri türklerle bizanslıların iç içe yaşamaya alışmalarından ileri gelmekteydi. **Bizans** şehirlerinde türk kolonisinin bulunuşu, iki devlet arasındaki münasebetlerin önemini ve dolayısıyla, ileride türkleri bütün **Bizans**'a hakim olacak bir vaziyete getiren tarihî sebepleri izah eder¹⁹.

Şehirleri ve limanları zengin bir manzara arzeden **Anadolu**'yu **Ömeri** isabetli bir görüşle "ticaretin genişliği, gümrüklerin azlığı, istihsalin bolluğu, otlak ve hayvanların çokluğu ve memleketin denizlerle çevrili" olmasıyla izah eder.

Ticareti yapılan mallara gelince hiç şüphesiz bunların başında tarım ürünleri ve hayvancılık gelmektedir. **İbn Battûta** **Antalya** körfezinden **Mısır**'a kereste ihraç edildiğini, coğrafyacı **İbn Said**, **Kastamonu**'dan **Sinop**'taki tersanelerde kullanılmak üzere kereste gönderildiğini yazarlar. Ülkenin yapısına ve iklim şartlarına uygun olarak bol buğday, pirinç ve pamuk tarımı yapıyor; **Akdeniz** ürünlerinden limon, portakal, muz yetiştiriliyordu. Hayvancılıkta at ve sığırın önemli yeri vardı. Koyun, keçi çok yaygın idi. Tiftik keçisi adı verilen bu sonuncu **İslam** ülkelerine ihraç ediliyordu²⁰. **Türkmen** halkın ve çiftlik sahibi devlet ricali ile âyan'

17 **O.Turan**, *Şemseddin Altun-Abâ vakfiyesi ve hayatı*, *Bellekten* sayı 42, 1947, s. 207.

18 **İbn Battûta**, *Seyahatnamesinden seçmeler*, yay. İ. Parmaksızoğlu, İst. 1971 s. 5.

19 **M.Akdağ**, *Türkiyenin iktisadî ve içtimai tarihi* C.I, s. 33; **Claude Cahen**, *Commerce Anatolien au debut du xiii. siècle* (*Mélanges Louis Halphen*) s. 92.

20 **Claude Cahen**, *Preottoman Turkey*, London 1968, s. 158.

ın geniş meralarda besledikleri hayvanlar (bilhassa koyun sürüleri) ve bir de kasabalarda şehirlerde pek moda olan meyve ve bağcılık geçim kaynağı idi²¹. Anadolu'da bal ve şekerin de bulunduğunu Ömeri kaydeder. Yalnız bu bir refah işareti sayılamaz.

Bu devirde işletilen madenler hakkında da bilgimiz vardır. Sivas yakınlarında demir, Kastamonu ve Diyarbakır civarında bakır vardı. Daha rezervi bol olmayan birçok yerde demir madeni bulunuyordu. Bayburt, Gümüşhacıköy ve Kütahya havalisinde gümüş madenleri çıkarılıyordu. Gümüş devlet için önemli idi. Para darbetmek için kullanılıyordu. Özellikle Ortaçağ endüstrisinde kullanılan şap eskiçağdan beri bilinmekteydi. Bilindiği gibi xiii. yüzyıl başından xv. yüzyıl ortalarına kadar tekstil endüstrisi Batı'da ihtiyaç duyuların şabın hemen hemen tamamı Anadolu'dan temin ediliyordu. Bu konudaki ticaretin de Cenevizlilerin tekelinde olduğunu biraz önce söyledik. Az bilinen bir husus ta Batı'nın xii. yüzyılda Mısır'dan şabı temin etmeğe çalışmasıdır. Her ne olursa olsun Anadolu'da üretilen şabın büyük kısmı Avrupalılar tarafından alınıyor, çok azı ülke endüstrisinde kullanılıyordu. 1255 yılında şap ticaretiyle italyanlar uğraşıyorlardı. 1236 yılında Marsilya kenti Kıbrıs kralından ticaret ruhsatı sağlayınca dolaylı olarak Anadolu'dan gelen şap Kıbrıs vasıtasıyla temin edilmekte idi²².

İbn Battûta ve Marko Polo'nun Anadolu'ya uğradıkları zaman, ünlü bir endüstrinin ihtiyacını temin eden bakır madenlerinden söz edilmez. Bugün olduğu gibi, daha önce Amid yani Diyarbakır'ın kuzey-batısında Ergani'de önemli bakır madenleri vardı. Bu madenlerin çalıştırılmasının ülke Selçukluların eline geçtiğinde durdurulması için hiçbir sebep yoktur. Birçok yer maden ismini taşırlar, fakat onların kullanım tarihini belirlemek mümkün değildir. Madenlerle ilgili ikinci bir kategori teşkil eden tuz, çivid, safran da bulunmaktadır²³. Bu üretilen maddelerin bir kısmı da ihrac edilmekteydi. V. de Beauvais Anadolu'da sekiz tuzla olduğunu kaydeder, ki bunlardan Sivas'a ait birinin vakfiyesi elimizde-
dir²⁴.

Halıcılık ve dokumacılıkta Selçuk Anadoluşunun şöhreti bilinmektedir. Çoğu göçebeler tarafından yapılan Aksaray, Erzurum ve Uşak'a nisbet edilen nefis halılar yalnız Avrupaya değil İslam ülkelerine de sevkediliyordu. İran halıcılığı ise Selçuklulardan çok sonra ancak xvi. yüz-

21 M.Akdağ, A.g.e., s. 28.

22 Cl.Cahen, A.g.e., s. 160.

23 Cl.Cahen, *Le commerce Anatolien*, s. 91.

24 O.Turan, *Selçuklular zamanında Türk-İslam medeniyeti*, s. 266.

yılda şöhret kazanır. xiii. yüzyıl başlarında Sivas halılarının **Bağdath tüccarlar** tarafından arandığı o devrin bir yazarı tarafından belirtilmektedir. xiv. yüzyılda **Denizli**'de rumlar, xiii. yüzyıl sonlarından itibaren **Erzincanda Ermeniler** ilgi çekici güzel dokumalar yapıyorlardı²⁵. Bu dokumalar öyle görünüyor ki halkın eski geleneğini devam ettiriyordu veya canlandırıyor. Ermenilerin daha sonraki yıllarda yaptıkları halılar ün kazanmıştı. Bazı metinler bu halıların türklerin Anadolu'ya gelmeden 1 veya 2 yüzyıl önceden mevcut olduğu izlenimini verirler. Orta-Asya dışında elimizde bulunan ilk halılar xiii. yüzyılda **Konya** bölgesinden kaynaklanmaktadır. Bu husus bize, düğüm atılarak dokunan halı tekniğinin göçleri sırasında türkler tarafından tanıtıldığı izlenimini kuvvetlendirmektedir. **Yün ve tiftik** bol olan Anadolu'da dokuma endüstrisi de gelişmişti. Keykubad'ın Venediklilerle yaptığı ticarî müahedede ve Pegolotti'nin eserinde ham ve işlenmiş **ipek** de ihraç malları arasında zikredilmekte ve ticarete "**Türkiye ipekleri**" (Seta Turchia) adıyla tanınmakta idi. Aksaray'ın halıdan başka denizci örtüleri de çok meşhur olarak ihraç ediliyordu. Antalya Kemha (ipekli)ları, Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman'ın renkli kumaşları, Denizli'nin altın işlemeli (ak-alemlü) bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları, Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyanları pek meşhur olup Avrupa'ya ve Şark'ın sanâyii ileri beldelerine ihraç ediliyordu. **Orleans dukası Louis, Türkiye**'den oniki kadifeli **halı** getirtmişti. Alâeddin Keykubad'a âit olduğu yazılarından anlaşılan ipek üzerine altın tel ile işlenmiş nefis bir halı bu münâsebetle **Fransa**'ya gitmiş ve bu Sivas'ta satılmıştı. Konya, Sivas, Kırşehir boyahâne, cendrehâne ve sabunhâneleri kumaşları boyuyor veya boya imal ediyor, halkın evlerini aydınlatmak için kullandığı nebâti yağlar bezirhânelerde çıkarılıyor, sabun imalatı da buralarda yapılıyordu.

Selçuk Türkiyesi bu üretim ve ihracatına karşılık **İslam ülkelerinden**, kuzeyde **Bulgar** ve **Kıpçak eli** (Deşt-i Kıpçak), **Bizans** ve **Avrupa**'dan geniş ölçüde ithalat yapıyordu. O zaman için lüks bir gıda maddesi olan şeker **Mısır, Şam** ve **Irak**'tan geliyor; yüksek ve zengin tabaka tarafından tüketiliyordu. Halk şeker ihtiyacını bal, pekmez ve meyvelerden alıyordu. Bununla birlikte **İbn Bibi, Alâiyye düzlüğünde** bir "**şeker-hâne**" olduğunu ve Alâeddin Keykubad tarafından yaptırıldığını kaydeder. Ülkeye ayrıca **Mısır, Bağdad, Şam, Tebriz**'de imal edilen kumaşlar ve kuzey türkleri tarafından ticarete sevk edilen kürkler, rus ketenleri geliyordu. Öte yandan gerek ham deri, gerekse mamul **deri maddeleri** ihraç

25 O.Turan, A.g.e., 266 v.d.

ediliyordu, ki bunlar arasında **Kastamonu marokenleri** meşhur idi. **Irak'tan cam ve avizeler** geliyor; **Erzincan'da kandiller** yapılıyordu. Bizansın İstanbul ve başka şehirlerinde dokunan ve Rûmî adını alan dîbâ atlas ve iskarlâtları yüksek muhitlerde pek rağbette idi.

Türkler asker bir millet olarak ata çok kıymet vermişlerdir. Bu sebeble at türkler arasında destânî bir varlık olmuş ve bir at kültü doğmuştur. Türkler bu kültü Orta-Asya'dan beraber getirmişlerdir. Anadolu'da atın nisbeten bol olması Bizans'a ait bir miras olarak kabul edilemez. Öte yandan kendi ülkelerinde taşımacılığı develerle yapan komşu İslâm ülkelerinden gelenler Anadolu'da kağınların kullanıldığını görünce hayrete düştüler²⁶.

Milletlerarası ticaretin genişlemesi Anadolu'da birtakım milletlerarası pazar (panayır-foire)ların teşekkülüne sebep oldu. Bu pazarlar genellikle şehirlerin uzağında, yabanda kurulduğu için **yabanlu(ğ)** adını alıyorlardı. **Kayseri-Elbistan** arasında, **Anadolu** ile **Suriye** ve **Irak** kervanlarının işlediği milletlerarası büyük bir kervan yolu üzerinde bu havâlide, **Karahisar** ovasında bulunan **Yabanlu Pazarı** çok meşhur idi. Buraya "Doğu-Batı, Kuzey-Güney uzak diyarlardan" yabancı tüccarlar büyük bir cehitle gelir; **Doğu'dan** gelenler **Batı'nın**, **Avrupadan** gelenler de **Şark'ın**, kezâ **Kuzey** ve **Güney'den** gelenler de mallarını birbirlerine satarlardı²⁷. Bu pazarda başlıca Türk, Rum köle ve cariyeleri, güzel at ve katırlar, atlas, saklâtun kumaşlar, kunduz ve samur kürkleri satılırdı. Bu büyük ticaret ve kalabalık dolayısıyla hanlar, dükkanlar açılarak bu pazar yerleri şehir haline geliyordu. **Mardin'in** güneyinde **Koçhisar** (Dunaysir, Kızıltepe) böyle bir pazar olarak gelişmiş ve bir şehir haline gelmişti. Artuklular zamanında burada hanlar, hamamlar, çarşılar, funduklar, medreseler inşa edilerek çok ma'mur olmuş idi. **Dunaysir** pazarına **Suriye**, **Anadolu** ve **Diyarbakır** taraflarından çok insan gidiyordu. Yine **Kırşehir-Kayseri** yolu üzerinde kurulan **Ziyâret Pazarı** da bu suretle bir kasaba haline gelmiş; **Kırşehir** Selçuklu valisi burada bir bezzazlar hanı inşa etmişti. Bugün mevcut olmayan bu kasabanın vergileri İlhânîler devrinde 14.000 dinar tutuyordu. **İlgın** (Âb-ı Germ) kasabası da sıcak su banyoları ve pazar kurulan yer olması (Yılgun bazar) sayesinde teşekkül etmişti. **Amasya-Tokat** arasında **Azine pazarı**, **Germiyan'da Ale-müddin pazarı** Anadolu pazarlarının en meşhurları idi. Şehirlerin kapılarında da pazarlar kuruluyordu. Yakın-Doğu'da çok türkmen göçebe

26 Cl.Cahen, A.g.e., s. 159.

27 R.Brunschwig, *Coup d'oeil sur l'histoire des foires à travers l'Islam, Recueil de la Societe Jean Bodin*, V, 1953. Buradaki yeri için bkz. yazarm *Etudes d'Islamologie*, C.I. s. 27.

yaşadığı için bunların bazıları türkmenlerin hayvan mahsüllerini sat-
tıkları ve ma'mul madde aldıkları pazarlar idi. Bu sebeble bunlara
"Türkmen Pazarı" adı verilirdi. Kırşehir'de, Halep'te, Musul'da meşhur
türkmen pazarları (sük-ut-terâkime) vardı²⁸.

Gerek mahallî ihtiyaç için şehrin içinde veya dışında kurulan pa-
zarlar, gerek daha geniş bir mübadele ihtiyacını tatmin eden panayırlar
devletin himayesi ve kontrolü altındadır. Devlet bütün bu muameleler-
den belirli bir vergi alır. Bilhassa panayırları göçebelerin veya serseriler-
in baskılarından korumak için oldukça mühim bir askerî kuvvet hazır
bulundurulurdu²⁹.

Pazarlardan alınan vergiden başka, şehre giren ve çıkan belirli eşya-
dan belirli vergi alınır ki, şehir vergisinin en mühim kısmını teşkil eder.
İlhaniler devrinde şehir vergilerine tamga denirdi ki, gerek bu deyim
gerek İlhanilerin şehir vergisi sistemi, Anadolu'da, hiç olmazsa bazı sa-
halarda, uzun müddet devam etmiştir³⁰.

Para iktisadiyatına da bir-iki cümle ile temas etmek istiyoruz. xii.
yüzyılın başlarına kadar Selçuk Türkiyesinin bir altın ve gümüş sıkın-
tisiyle karşılaştığı anlaşılıyor. Bu münasebetledir ki, gümüş para II.
Kılıç Arslan, altın para ise, Selçukluların en parlak devri olan, Alâeddin
Keykubad devrinde basılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi her cins altın
ve gümüşün girişine serbestiyet tanındığı halde çıkışına izin verilmemiş-
tir³¹. İlk Türkiye Selçuk sultanları zamanında Bizans ve İslam memle-
ketlerine ait sikkeler Anadolu'da tedavül etmekte iken, Selçukluların
iktisâdî yükselişleri ile müvazi olarak, gümüş ve altın paralar basılmış,
ayarlarının yüksekliği dolayısıyla Türkiye altın ve akçe (dinar ve dir-
hem)lerinin yabancı memleketlerde rağbetle aranmasına ve oralara doğ-
ru akmasına mucip olmuştur. O şekilde ki Beylikler devrinde ve Osman-
lıların ilk zamanlarında artık bu Selçuk altınları ortadan kaybolmuş;
Türk Beğleri tarafından yenileri basılmamış ve yerine Avrupa'dan gelen
altınlar ve meselâ floriler kâim olmuştur³².

Yukarıdan beri söylediklerimizi özetlersek Selçuklular, iktisâdî ve
ticarî faaliyetleri artırmak için çeşitli vasıtalara, birçok koruyucu ve
teşvik edici tedbirlere başvurmuşlardır. Denizlere ulaşmak için fethedi-

28 O.Turan, *Selçuklular zamanında Türk-İslam medeniyeti* s. 270.

29 F.Köprülü, *A.g.e.*, s. 62.

30 F.Köprülü, *A.g.e.*, s. 63.

31 O.Turan, *Selçuklu Türkiyesi ve dünya ticareti, Türk Yurdu*, sayı: 10, s. 6.

32 M.Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I., s. 41-42; O.Turan, *Resmî vesika-
lar*, s. 131.

len Sinop ve Antalya gibi ülkenin giriş ve çıkış limanlarında, ticarî mübâdeleleri kolaylaştırmak ve geliştirmek için bu şehirlere büyük sermayeli tüccarlar yerleştirdiler. Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara imtiyazlar verdiler, en az bir gümrük tarifesi uyguladılar. Yollarda herhangi bir zarar gören, soyguna uğrayan veya malları denizde batan tüccarın malları devlet hazinesinden tazmin edilmekte idi ki, bu Selçuk devletinin bir devlet sigortası uyguladığını gösterir. Ayrıca ticaret kervanlarının, bazı yollarda, askerî müfrezeler idaresinde sevk edilmesi, تنها yerler ve geçitler gibi tehlikeli sahalarda muhafız kuvvetler bulundurulması keyfiyeti dikkate şayandır. Selçuklu Türkiyesi'nin, müslim, gayri müslim; zengin, fakir herkese kapılarını açtığı kervansaraylar bu yoğun ticaret faaliyetinin şahidleri olarak bugün bile, bir kısmı, gözlerimizin önüne serilmektedir.